

NyS

Titel:	Principia Orthographica
Forfatter:	Niels Davidsen-Nielsen og Michael Herslund
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier 44. Sproglig normering</i> , 2013, s. 10-30
Udgivet af:	NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Principia Orthographica

NIELS DAVIDSEN-NIELSEN OG MICHAEL HERSLUND

*En dehors de la science, l'exactitude phonologique
n'est pas très désirable* (Saussure 1965: 57)

1 DESKRIPTIV OG NORMATIV, ER DET MODSÆTNING- ER?

I diskussionerne om sprognormering møder man ofte den opfattelse at kun den deskriptive tilgang kan være videnskabeligt funderet, mens den normative blot er udtryk for konservatisme og bagstræberisk smagsdommeri. Vi vil argumentere for at det er en falsk modsætning, og at en normering bør bygge på de videnskabelige indsigter den deskriptive tilgang tilvejebringer. 'Deskriptiv' betyder nemlig ikke kun registrering af hvad der faktisk siges og skrives, 'deskriptiv' betyder først og fremmest 'systematisk beskrivelse'. Og det forekommer ikke urimeligt at mene at enhver sprognormering bør foregå på et sådant deskriptivt grundlag.

Et oplagt felt for normering er retskrivningen idet man her kan udstikke regler og normer på en helt anden måde end inden for andre områder: Mens det er vanskeligt for alvor at normere udtalen af det talte sprog, kan man give anvisninger for en fælles, skrevet standard som er bindende i hvert fald for offentlige myndigheder, og som sætter standarden for medierne og for skolens undervisning – her kan man altså tale om et vist mål af tvang. Gennem en række eksempler på de formål som retskrivningen opfylder (fonetisk, morfologisk, leksikalsk, etymologisk, pædagogisk ...), vil vi med udgangspunkt i denne deskriptive indsigt argumentere for berettigelsen af forskellige former for normering, herunder behandlingen af dobbeltformer.

2 BAGGRUND FOR OG FORMÅL MED NORMERING

Enhver sprognormering må ses som et forsøg på at skabe et fælles sprog, og den har samtidig den sociale betydning at den fastlægger en norm der er ens for alle, og som støtter sprogbrugerne ved at give klare og konsekvente regler.

De fleste moderne europæiske sprogs retskrivning er historisk groet frem gennem århundreder uden en egentlig normering fra oven, bortset fra dér hvor instanser som fx det franske (fra 1635) og lignende akademier i andre lande allerede tidligt vågede over sproget. Ikke desto mindre skabtes der gennem den litterære og administrative praksis nogle normer og standarder, som vel ikke var bindende, men som respekteredes i vidt omfang: De anerkendte forfattere og praksis ved hofferne satte normen for hvordan sproget skulle skrives.

Denne situation ændredes imidlertid radikalt med nationalstaternes opståen gennem 1800-tallet og den deraf følgende stigende involvering af hele befolkningen – med obligatorisk undervisning, deltagelse i den politiske debat, trykte massemedier, almindelig værnepligt, øget kontakt generelt mellem befolkning og myndigheder, osv. Denne udvikling kunne kun foregå effektivt med en vis grad af centraliseret sprognormering, altså fra oven, som bidrog til skabelsen af et fælles nationalt sprog. I nogle lande, som fx Italien, medførte det en – for så vidt stadig standende – diskussion om hvilken dialekt af majoritetssproget der skulle være basis for dette nationalsprog, hvordan man skulle skrive og udtale dette sprog. Men denne diskussion var i andre lande som Danmark, Frankrig og England blevet overflødiggjort af at valget af dialekt som basis for et fælles sprog allerede var truffet i og med at det som så mange andre steder var magtcentrets dialekt, i Danmark altså østsjællandsk eller københavnsk, der allerede havde sat sig igennem.

Selv om de litterære eliter allerede havde deres normer og standarder, som blev respekteret, så var der også nuancer, et vist frirum; fx er H. C. Andersens ortografi jo på mange punkter uortodoks i forhold til 1800-tallets normer – og skønlitterære forfattere har jo også i senere tider nydt en vis frihed til mere ”personlig” retskrivning. Men når det drejer sig om hele befolkninger, var det i alles interesse at man havde en fælles standard, så fx det sprog folk læste i avisen, ikke afveg væsentligt fra hvad de havde lært i skolen – eller varierede for meget fra skribent

til skribent. I Danmark kodificerede man derfor retskrivningen med udsendelsen af den første retskrivningsordbog i 1891¹.

Fordelene ved en normeret retskrivning er kort og præcist udtrykt af Erik Hansen i hans fortræffelige bog om skrift og retskrivning: ”Formålet med en retskrivning, en ortografi, er at hæmme det frie initiativ på stavningens område, således at man udelukker uvæsentlig og forstyrrende information om den skrivende, letter læserens indlæring af ordbilleder, og muliggør alfabetiske systematiseringer” (Hansen 1999: 20). En standardiseret retskrivning kan derfor ses som en service over for brugerne, både læsende og skrivende.

3 SYNSPUNKTER PÅ RETSKRIVNING

3.1 De gængse synspunkter

Når der drejer sig om retskrivningen, ser man ofte synspunkter som ”man skal skrive som man udtaler”, eller ”folk skal have lov til at skrive som de vil”. Mens det første synspunkt ser bort fra at retskrivningen har andre funktioner end at afspejle udtalen, er det andet selvfølgelig en afvisning af normering. Dette synspunkt kan man naturligvis forfægte med henvisning til at selve grundlaget for normeringen stiller nogle sociale og regionale grupper bedre end andre.

Et tredje synspunkt man ofte møder, er at ”man skal fortsætte med at skrive som man har gjort hidtil” fordi ændringer af retskrivningsnormen skaber forvirring og ikke tilgodeser behovet for kontinuitet; således burde stavemåden *resurse* ikke være blevet indført ved siden af *ressource* eller *linje* i stedet for *linie*. En retskrivningsnorm kan og bør dog ikke fastfryses, men med mellemrum justeres på basis af systematiske udtaleforandringer. En sådan justering kan illustreres ved afskaffelsen af ’j’ efter ’k’ i *køre, købe, kære* ... (i stedet for *kjøre, kjøbe, kjære* ...) ².

I forlængelse heraf fremføres det af og til at modernisering af retskrivningen efterhånden gør den klassiske litteratur utilgængelig: Holberg og H. C. Andersen risikerer at blive uforståelige! Nu er der faktisk ingen grund til ikke at udgive klassikerne med opdateret ortografi og reservere ”originalerne” til det mere filologisk interesserede publikum. I Frankrig er de gængse udgaver af fx Molière og Racine med moderne retskrivning (bortset fra hvor et eventuelt rim ville lide skade, men så er der en note!), og det er der ikke rigtigt nogen der har haft noget imod³.

3.2 *Retskrivningens funktioner*

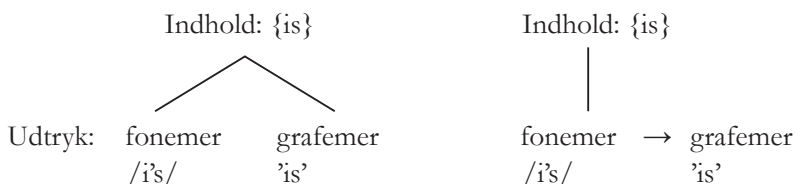
Ortografi er en visuel gengivelse af sproget, et tegnsystem med et indhold og et udtryk. I sin oprindelse var skrift en billedskrift der angav indholdet i ordene direkte, ikke deres udtryksside (som det stadig er tilfældet i kinesisk). Det er med opfindelsen af alfabetskriften at problemet så at sige opstår: I stedet for at være en repræsentation af indholdet, skal man nu rundt om udtrykket for at erkende dette indhold. Ortografien fremstår således som et system der skal varetage flere opgaver samtidig.

I forskningen omkring ortografi kan man skelne to hovedstrømninger eller ”skoler”. En radikal strømning som behandler et sprogs ortografi som et af det fonologiske system fuldstændigt uafhængigt system, som skal beskrives på sine egne præmisser: Det gælder om at redegøre for grafemernes distribution uden hensyn til sprogets fonemer. Hjelmslev er en repræsentant for dette radikale synspunkt, nemlig at den lydlige og den grafiske kæde er to helt adskilte systemer, som skal analyseres hver for sig (1966: 92 ff.): ”(...) man maa ikke glemme at bogstavskriftens oprindelse skjuler sig i forhistorien, saa at hævdelser af at den hviler paa en lydlig analyse kun er én af de mulige diakroniske hypoteser; den kan ogsaa have beroet paa en formal analyse af sprogstrukturen”. Hvad der nøjagtigt menes med en formal analyse, er ikke helt klart, og man kan vel uden at gå for vidt hævde at synspunktet i dag ikke har mange tilhængere. Se en udmærket redegørelse herfor i Kongsdal Jensen (1995: 39 ff.).

Den anden strømning erkender alfabetskriftens afhængighed af det fonologiske system, men er ikke blind for de andre aspekter af retskrivning end de rent fonologiske. De fleste lingvister er siden Saussure (1965) gået ind for det synspunkt at skriften grundlæggende er en gengivelse af sprogets fonemer, som fx en anden lingvistisk klassiker, Hockett (1958). Udgangspunktet her er at det trods alt er bemærkelsesværdigt at de to repræsentationer af udtrykssiden benytter samme teknik: segmentering i mindsteenheder, fonemer eller grafemer. Sprogets udtryksside kan altså gengives enten lydligt eller grafisk. Erik Hansen giver også udtryk for dette synspunkt, men understreger det delvist autonome i skriftsystemet: ”... ortografien har udviklet sig fra at være en art fonemskrift til snarere at være et selvstændigt system parallelt

med lydsystemet, men således at der er oversættelighed mellem skriftsystem og lydsystem” (Hansen 1999: 30).

De to opfattelser kan altså gengives som følgende (jf. Hansen 1999: 21):

I det første eksempel forbindes indholdet i tegnfunktionen med to af hinanden uafhængige udtryk, et fonematisk og et grafisk; i det andet virker tegnfunktionen på den måde at indholdet forbindes med et fonematisk udtryk, som så oversættes til eller gengives ved et afledt grafisk udtryk.

Retskrivningens grundbestanddele er bogstaverne, eller rettere *grafe-merne*, idet man må regne med bogstavkombinationer (digrafer, trigrafer, osv.) som uopløselige enheder. Selv om man antager at grafemer-nes hovedfunktion er at gengive lyd (fonemer), bygger systemet også på at visse bogstaver optræder i faste kombinationer hvor de ikke har nogen selvstændig lydværdi – tit af den simple grund at det latinske alfabet ikke har bogstaver nok til at gengive de moderne europæiske sprogs foneminventarer. Sådanne ”stumme” bogstaver er der som bekendt en del af i den danske retskrivning, ikke mindst ’d’.

Som alle menneskeskabte objekter har ortografien også en historisk dimension som indebærer at systemet rummer adskillige mindelser om tidligere sprogtrin. Sådanne mindelser vil der altid være mange af i form af inkonsekvenser og undtagelser – og den danske retskrivning er rig på eksempler. I den udstrækning sådanne ”undtagelser” typisk findes i det højfrekvente ordforråd, er der næppe nogen grund til at regularisere dem i fone(ma)tisk retning og fx skrive *di* for *de* (jf. Hansen 1999: 35).

Denne status af historisk objekt gør at retskrivningen i høj grad i den kollektive bevidsthed kommer til at definere de enkelte sprogs identitet gennem den ”fysiognomi” de gennem tiden har fået – deraf også den udbredte folkelige modstand mod ændringer af ortografien og de stærke følelser der åbenbart er investeret i retskrivning⁴. Denne identitet viser sig i ortografiske konventioner og vaner så som at man ikke på dansk bruger dobbeltkonsonant finalt, at man ikke fordobler vokalfgrafer for at angive lang vokal, osv. Det er sådanne ting der giver en retskrivning – og derigennem hele sproget – dens særlige fysiognomi. Således adskiller dansk (*tak*) sig fra norsk, som konsekvent fordobler finalkonsonanter efter kort vokal (*takke*)⁵, og fra svensk som benytter forskellige bogstavkombinationer (*tack*). Det er kun intervokalisk at dansk bruger dobbeltskrivning (*takke* over for no. *takke* sv. *tacka*). Som alle vaner er de svære at udrydde, de hører simpelthen til systemet, og ændringer på dette felt ville få skriftbilledet til at se underligt ”udansk” ud. Det er dette Erik Hansen omtaler som traditionsprincippet: ”Ifølge traditionsprincippet er det et væsentligt argument for en stavemådes berettigelse at den eksisterer (...) Traditionsprincippet bygger på at skriften er en selvstændig udtryksform som ikke for enhver pris skal kunne afledes af talen; det er vigtigere at der er stabilitet i skriftbilledet, selv over en længere historisk periode” (Hansen 1999: 33 f.). Enhver normering gør klogt i at respektere dette ”nationale” aspekt af retskrivningen.

Det er også på grund af denne historiske dimension at man finder udtaleformer der har fjernet sig så meget fra skriften at denne ikke længere forekommer at være dækkende. Det gælder fx de korte former af *blive*, *tage*, *også*, osv.: *blie*, *ta*, *osse*. Enhver normering bør dog overveje om der er tale om irreversible udviklinger (som i udtalen [di] svarende til ortografisk *de*), eller om der faktisk er to udtaler der skal tilgodeses: en mere formel lang form og en hurtig, uformel, kort form. Da man jo stadig kan bruge langformerne, er det nok bedst at bevare ortografisk gengivelse af disse, da det alt andet lige er lettere at rekonstruere udtalen [ta'] af *tage* end [tajə] af *ta*. En justering af grafien i retning af *ta* vil også kappe forbindelsen til afledninger som *modtager* (subst.) eller *indtagelse* (se videre om denne *morfogrammatiske* funktion i 4.1 nedenfor).

4 DANSK RETSKRIVNING

Diskussionerne om den danske retskrivning har gerne koncentreret sig om forholdet mellem udtale og ortografi (jf. *majonæse*-diskussionen⁶). Det fremhæves ofte at andre sprog har en ortografi som entydigt gengiver udtalen, men det er en illusion⁷. Der er ikke andre repræsentationer end meget fin lydskrift der gengiver udtalen bare nogenlunde konsekvent. Det der er tale om, er i hvilken grad de *ortoepiske* regler, altså reglerne for korrespondens mellem lyd og skrift, er entydige og konsekvente.

Selv et sprog som spansk, som ofte fremhæves som et eksempel på en meget lydnær retskrivning, har sine kuriositeter, fx etymologisk skrivning i *vivir* 'leve' og *beber* 'drikke', hvis konsonanter ellers udtales ens ([biβir, beβer]), alternation mellem 'c' og 'z' (*conoce* over for *conozco* 'kende', 3. og 1. person singularis præsens indikativ), hvor man lige så godt kunne skrive 'z' overalt, 'g' og 'j' (*dirige* over for *dirijo* 'dirigere', 3. og 1. person singularis præsens indikativ), hvor man kunne nøjes med 'j', osv.; og hovedreglen, at bruge 'j' foran 'a, o, u' og 'g' foran 'i, e', modsiges af ord som *jefe* 'chef', *jerarquía* 'hierarki' og *jirafa* 'giraf', hvor der ikke engang er en etymologisk begrundelse for at bruge 'j'. At bruge bogstaverne 'b' og 'v' korrekt er faktisk noget spanske skolebørn kæmper med ret længe. Men i det store og hele er de spanske ortoepiske regler gennemgående klare, konsekvente og entydige, selv om ortografien har et tydeligt etymologiserende islæt, således at man fx skriver 'b' og ikke 'v' hvor latin havde 'b' (altså *beber* fra latin *bibere*).

4.1 Hovedlinjer og principper

Når man overhovedet taler om normering i forbindelse med retskrivning, er det vigtigt at holde fast i at skriften er sprog for øjet, og at den i en vis forstand udgør et autonomt system som kan varetage mange funktioner samtidig: Jo flere funktioner en retskrivning varetager, jo flere relevante informationer får læseren.

Det man, i hvert fald i den offentlige debat, ofte glemmer, er at dansk retskrivning i høj grad bygger på andre principper end det fone(ma)tiske. Især er der i vid udstrækning tale om en retskrivning der bygger på bevaring af stammers og endelsers identitet, og dermed sammenhæng inden for paradigmer, som fx i *bedst* (uden udtalt [ð]) i sammenhæng

med *bedre* (med [ð]), selv om stammen undergår adskillige fonetiske forandringer: *bage* ([j]), *bagt* ([g]) og *bagværk* ([w]) eller *sige*, *sagde* (hvor både stamme og endelse bevarer deres form – stamme *si/ag*, præteritum *-de* – selv om udtalen har fjernet sig fra denne repræsentation), *sagt*; man kunne selvfølgelig godt skrive *baje*, *bagt* (eller *bakt*) og *banværk*, *sie*, *sae*, *sagt*, men hvem ville det egentlig være til glæde for?

Enhver normering må selvfølgelig bygge på nogle principper. Ågerup Jervelund (2007: 11 ff.) opregner 12 sådanne principper der gælder for dansk retskrivning. Nogle af disse er generelle, overordnede principper, som fx sprogbrugsprincippet, mens andre er udmøntninger af de funktioner ortografien specifikt udfylder. Det er disse funktioner – eller opgaver – vi vil beskæftige os med i det følgende.

Man kan skelne fire (eller fem) sådanne funktioner, som man med terminologien hos Nina Catach (1980) for de tre første kan kalde den *fonogrammatiske*, den *morfogrammatiske*, den *logogrammatiske*, samt den *historisk-etymologiske* og den *pædagogiske* funktion.

Fonogrammatisk funktion

Den *fonogrammatiske* funktion (eller det fonematiske princip, Hansen 1999: 24 ff.): Skriftbilledet er et fonogram, dvs. skriftbilledet gengiver fonemerne mere eller mindre nøjagtigt. Der er ingen tvivl om at denne funktion er vigtig, og derfor bør enhver normering tage højde – med jævne mellemrum – for de systematiske udtaleændringer der gør brugen af visse bogstaver overflødig, med skyldig hensyntagen til de to følgende funktioner, den morfogrammatiske og den logogrammatiske funktion. Der var ingen grund til at bevare ’j’ i *kjøre*, *kjære*, osv., men det ville være uklogt at fjerne finalt ’d’ i forbindelser som ’nd’, ’ld’ og ’rd’, selv om det fonetisk er stumt: Rent fonogrammatisk bidrager det faktisk til udtalen ved at indicere ”stødbasis” (*hund* – *hun*, *mand* – *man*, *vend* – *ven*), og det tjener det yderlige formål at skelne homonymer. I alle ortografier findes der som sagt eksempler på at visse bogstaver i visse forbindelser kan tjene andre formål end at angive en (selvstændigt udtalt) lyd (se nedenfor).

Det gælder for andre forbindelser med ”stumt” ’d’, som sammen med et andet konsonantbogstav angiver kort vokal – noget der også intervokalisk kan angives med dobbeltkonsonant:

pudse	–	huse
kalde	–	gale
vande	–	vane
bilder ⁸ /biller	–	biler
kysse	–	kyse
rygge	–	ryge

Grafien med 'd' er selvfølgelig mest velanbragt hvor den samtidig er legitimeret af den morfogrammatiske funktion og/eller den logogrammatiske:

vidst (vide)	–	vist (vise)
--------------	---	-------------

Selv om den fonogrammatiske funktion naturligvis er central, er det ikke uproblematisk at lade den alene styre normeringen af ortografien, for hvilken fonemanalyse skulle ligge til grund, jf. det indledende Saussure-citat? Os bekendt findes der ikke én alment anerkendt fonematiske analyse af dansk – især ikke når det gælder de korte vokaler.

Morfogrammatisk funktion

Den *morfogrammatiske* funktion (eller det morfematiske eller tegnkonsprincippet, Hansen 1999: 30 ff.): Skriftbilledet opretholder morfemets (stammers og endelsers) identitet under bøjning og afledning; det gengiver således morfemerne og fastholder derved forbindelsen til indholdet. Dette ser ud til at være et hovedprincip i dansk retskrivning, som forklarer mange lidt besværlige grafier (som fx *sagde*, *lagde*, osv.) – selv om det vist aldrig er formuleret eksplicit som sådant (se dog Ågerup Jervelund 2007: 11 ff.). Som antydnet ovenfor bevarer 'd' i *bedst* forbindelsen til *bedre*, lige som *mindst* med 'd' bevarer den til *mindre*; selv om *god* oftest udtales [go'], retfærdiggøres 'd' af sammensætninger som *godgørende*, *godskrive*, osv. med udtalt [ð]. Generelt ser det ud til at verbalbøjningen og dermed sammenhængen i paradigmet spiller en stor rolle i retskrivningen. Foruden de allerede nævnte eksempler kan anføres:

gør-e	–	gjor-de	–	gjor-t
lægg-e	–	lag-de	–	lag-t

Fra et normeringssynspunkt bør denne funktion afgjort tages i betragtning i den udstrækning den ikke ligefrem maskerer den fonogrammatisk funktion. Men som oftest er bevarelsen af den morfematiske identitet at foretrække, da man, jf. 3.2 ovenfor, lettere kan rekonstruere de korte former fra de længere, mens det omvendte ikke er muligt: Man kan jo ikke vide hvilken konsonant der skal indsættes for at repræsentere den lange form⁹. Man bevarer altså tegnet konstant på såvel den grafiske udtryksside som indholdssiden uanset at det simple ord måske realiseres anderledes fonetisk:

god [goʔ]	–	god-gørende (udtalt med [ð])
tag-e [taʔ]	–	mod-tag-er (subst. udtalt med [j])

Omvendt bevarer man det simple ords konsonantbogstav i afledninger hvor det ikke udtales:

fød-e [fø:ðə]	–	fød-sel (udtalt uden [ð])
---------------	---	---------------------------

Logogrammatisk funktion

Den *logogrammatisk* funktion repræsenterer ordet som et logogram, altså en helhed, et ordbillede over for andre ordbilleder. I samspil med de to andre funktioner skelner skriftbilledet mellem homonymer; man reducerer altså antallet af homografer. Et par eksempler:

bold	–	bolt
sejl	–	segl
navle	–	nagle

Grafien 'g' legitimeres i sidste eksempel af den for /g/ karakteristiske væksel mellem [w] og [j]: *nagle* – *nagelfast*; her spiller funktionen altså sammen med den morfogrammatisk funktion.

hjord	–	hjort
-------	---	-------

Grafien 'rd' giver grafisk "stødbasis" til ordet, og bevarelse af 'hj' adskiller ordet grafisk fra *jord*.

vove	—	våge
vende	—	vænne

Her viser *vænne* hen til *vane*, altså samtidig en morfogrammatisk funktion.

Det er måske klart at man næppe, i betragtning af disse tre funktioner, kan gennemføre en fuldstændig og konsekvent normering medmindre man lægger sig fast på at kun én af dem skal tilgodeses. Men det ville på den anden side medføre tab og indføre nye tvetydigheder.

Etymologisk funktion

Den *historisk-etymologiske* funktion: Skriftbilledet bærer vidnesbyrd om ordets oprindelse og er altså en slags "kulturens gensandt" (Hansen & Lund 1994). Der er tale om en anden måde end den morfogrammatiske at bevare ords identitet på, her rent historisk. Funktionen er selvfølgelig ikke i det daglige af vital betydning for sprogbrugeren, men den skal heller ikke undervurderes: Mange mennesker interesserer sig faktisk for dette lidt "museale" aspekt og finder det relevant at ord af fx græsk oprindelse ser græske ud, og funktionen spiller en vis rolle i dansk retskrivning. Den etymologiserende skrivning kan nemlig blive relevant ved skelnen mellem homonymer, altså bidrage til den logogrammatiske funktion:

scene	—	sene
zone	—	sone

Den etymologiske funktion kan også spille en rolle morfogrammatisk. Ved fx at bevare 'c' i visse ord fastholder man forbindelsen til ordformer med 'k' på en måde som brug af 's' ikke ville kunne, idet 'c' ofte bruges som variant af 'k'¹⁰, hvilket 's' ikke gør:

produc-ere	–	produk-t
elektric-itet	–	elektrik-er

I de tilfælde hvor det ingen videre systematiske konsekvenser havde, har man opgivet den etymologiske retskrivning i ord af fransk oprindelse, så vi har altså *frisør*, *miljø*, *ræson*, osv., mens den samme operation på *mayonnaise*, som blev til *majonæse*, som bekendt udløste ramaskrig, og *resurse* eksisterer ved siden af *ressource* (vi vender tilbage til spørgsmålet om dobbeltformer nedenfor). Da man i 2001 indførte stavemåden 'bolsje', 'rutsje' osv. som eneform, var begrundelsen den rent pædagogiske at folk ikke kunne finde ud af at sondre mellem 'sj' og 'sch/ch' inde i ord. I mange andre tilfælde bevarer man dog den franske ortografi og skriver *niveau*, *station* (og i det hele taget endelsen *-tion*), osv. som på fransk. Der er egentlig ingen anden grund end den rent etymologiske til ikke at gøre grafien mere lydner i sådanne tilfælde, men det støder på to indvendinger.

For det første kommer modstanden fra at mange danskere jo morer sig over at man på norsk konsekvent skriver *stasjon*, *sjokolade*, *sebra*, *nivå*, o. lign. – man finder det barnligt, så det skal vi ikke på dansk. Her fastholder vi *station*, *chokolade*, *zebra* og *niveau*, selv om der strengt taget ikke er nogen særlig grund til det. Disse ord har jo, i modsætning til fx *mayonnaise*, *camembert*, *champagne* og *cognac*, ikke nogen specielle kulturelle konnotationer at varetage. Men her spiller den del af den nationale identitet som er forankret i sprogets særlige ortografi, altså en stor rolle – og derfor er reaktionerne på *majonæse* o. lign. egentlig forventelige.

For det andet er tendensen, når det gælder nyere engelske låneord, den omvendte, nemlig at bevare såvel engelsk ortografi som (tilnærmet) udtale – til forskel fra tidligere, hvor man også fordanskede engelske låneord: Der er nok ikke mange der nu om dage forbinder det danske ord *strejke* med engelsk *strike*. Nu er det overvejende sådan – og har vel egentlig været det siden 1920'erne – at engelske ord optages og bruges uden tilpasning: *power*, *interview*, *hype*, *steak*, (*metro*)*steward*, *smoothie*, *burger*, *juice*, *thriller*, osv. – lige som de "hjemmelavede" anglicismer som *speaker*, *stewardesse* (dog med let tilpasning i form af finalt *-e* med tilsvarende udtale af schwa), osv.

Generelt kan man vel sige at en egentlig etymologisk ortografi finder en berettigelse hvor det drejer sig om at skelne homonymer, eller at bevare og gøre opmærksom på nogle kulturelle træk ved det fænomen ordet betegner, hvor man finder det vigtigt – og selv på norsk skrives *camembert* da *camember*! Samtidig kan en fremmedartet ortografi udgøre et signal til læseren om at søge et ukendt ord i fremmedordbogen – snarere end fx i en dialektordbog.

Pædagogisk funktion

Endelig kan man tale om en *pædagogisk* funktion, altså indretningen af retskrivningen så den tjener indlæringen bedst muligt. Men i stedet for at identificere en femte funktion synes det faktisk at være bedre at anse det pædagogiske aspekt som stort set dækket ind af de fire foregående: Det er selvfølgelig pædagogisk vigtigt at have en nogenlunde lydnær skrift, men det er også vigtigt at skriften gengiver en leksikalsk-morfologisk sammenhæng mellem ordene, lige som det er en støtte for læsningen at der skelnes grafisk mellem homonymer – og så kan den etymologiserende funktion give lidt ekstra pynt og relief til ordbilledet.

Så den pædagogiske funktion er egentlig blot udnyttelsen af de fire andre funktioner i indlæringen, hvor navnlig grammatiske overvejelser i samspil med den morfogrammatiske funktion vil kunne lette tilregnelsen af retskrivningen, altså fx gennem en erkendelse af stammers og endelsers identitet. Denne udnyttelse af de fire funktioner i undervisningen kan tage form af en progression hvor man begynder med den logogrammatiske funktion (ordhelheder og skelnen mellem homonymer), derefter tager de ukomplicerede tilfælde inden for den fonogrammatiske funktion (gengive udtalen), og endelig indfører den morfogrammatiske funktion, som er den mest ”abstrakte”, og som kræver en vis grammatisk og leksikalsk indsigt (jf. Kongsdal Jensen 1995: 125 f.).

Efter denne diskussion af den danske retskrivnings forskellige funktioner vender vi os i næste afsnit til overvejelser af mere generel art om betydningen af den gennemgående konsekvens i normeringen illustreret ved berettigelsen af dobbeltformer.

4.2 Dobbeltformer

Hvis man er enig med Erik Hansen (1999: 20) i at formålet med en retskrivning er at hæmme det frie initiativ på stavningens område, således at uvæsentlig og forstyrrende information udelukkes, siger det sig selv at der må være grænser for hvor frit dobbeltformer kan gives lov til at blomstre. Dobbeltformer defineres i *Retskrivningsordbogen* (2012: 15) som ordformer der har samme betydning og samme eller næsten samme udtale. Som eksempler gives *camouflage/kamuflage* og *anabol/anabolsk*. I et lille mindretal af tilfælde er dobbeltformerne flerdobbelte, som i *fireetagers/firetages/firetagers/firetages*.

Historisk baggrund

Sprognævnets første *Retskrivningsordbog* fra 1955 var forholdsvis snævert normerende. Men med udgivelsen af *Retskrivningsordbogen* i 1986 blev der indført mange nye dobbeltformer. Baggrunden for at normen blev åbnet, var ifølge Galberg Jacobsen (2010: 586) at man i Sprognævnets arbejdsudvalg dengang hyldede et princip om ”ikke at gøre gode stavere til dårlige stavere”. Når nogle sprogbrugere nu havde gjort sig umage med at tilegne sig retskrivningen, måtte ændringer i normen ske ved at der blev åbnet for tilladelser *ved siden af* de gamle former. Herved blev fx formen *bagerst* indført ved siden af – ikke i stedet for – *bagest*.

Først med udgivelsen af 3. udgave af *Retskrivningsordbogen* i 2001 blev den stigende dobbeltformskurve knækket. Princippet om ikke at gøre gode stavere til dårlige stavere blev ikke længere tillagt afgørende betydning, og i bogens forord blev det meldt ud at en stor del af ændringerne var resultatet af Sprognævnets bestræbelser på at reducere antallet af dobbeltformer. Hvor man fx tidligere havde kunnet skrive *linje* eller *linie*, var det nu kun korrekt at skrive *linje* (ligesom *pinje*). Dertil kom at stavemåden med ’j’ nu også gjaldt for 40 sammensætninger (*linjevogter*, *sidelinje*, osv). Man kunne heller ikke længere vælge frit mellem *rutsche* og *rutsje* eller mellem *bolche* og *bolsje*, for kun stavemåderne med ’sj’ var nu korrekte.

Med udgivelsen i 2012 af *Retskrivningsordbogens* 4. udgave er arbejdet med at nedbringe antallet af dobbeltformer videreført, endskønt i moderat omfang. En betydelig reduktion er opnået ved at skille sig af med usynkoperede bøjningsformer i substantiver der ender på tryksvagt *-el*,

dvs. med stavemåder som *cykelen*, *gaffelen*, *middelet*, *saddelen* og *stakkelen*. Her er nu kun de synkoperede former korrekte (*cyklen*, osv.). I substantiver der ender på tryksvagt *-en*, er det de synkoperede bøjningsformer man har kunnet fjerne, dvs. former som *bæknet*, *bækner*, *dæknet*, *dækner*, *køket*, *køker*. Så her er nu kun de usynkoperede korrekte (*køkkenet*, osv.). Med slettelsen af usynkoperede former i substantiver på *-el* og af synkoperede former i substantiver på *-en* er antallet af opslagsord med valgfri synkope blevet stærkt reduceret (se Schack 2004: 251 og Davidsen-Nielsen 2004: 83).

I *Retskrivningsordbogen* 2012 er der imidlertid også kommet en del nye dobbeltformer til. En gruppe substantiver der tidligere kun kunne skrives med *-ium*, kan nu også skrives med *-ie*, herunder *akvarium/akvarie*, *auditorium/auditorie*, *gymnasium/gymnasie*, *ministerium/ministerie* og *seminarium/seminarie*.

Retskrivningsordbogen 2012

Selvom vi lige som Erik Hansen finder det nødvendig at holde antallet af dobbeltformer nede i en retskrivningsordbog, har vi ingen tungtvejende indvendinger mod at normen nu er blevet åbnet ved at indføre en gruppe substantiver på *-ie* som valgfri former ved siden af substantiver på *-ium* (fx *akvarie*, *gymnasie*). Det forsøgte man at gøre ved revideringen af ordbogen i 1986, for allerede dengang var formerne på *-ie* meget udbredte. Men den daværende undervisningsminister, Bertel Haarder, ville ikke høre tale om det. Og da principielle ændringer af retskrivningen skal godkendes af kulturministeren i samråd med undervisningsministeren, blev der dengang ikke rørt ved de ca. 70 ord der ender på *-ium*. Nu er ændringen efter behandling i Sprognævnets repræsentantskab blevet godkendt af ministrene, og en ordgruppe som et flertal af sprogbrugere udtaler med *-ie*, er blevet optaget som dobbeltformer i *Retskrivningsordbogen*. Blandt de ord man valgte ikke at røre ved, finder man *eksperimentarium*, *herbarium*, *litium* og *sammensurium*, der alle hører til i den lærde eller lavfrekvente ende af ordforrådet.

Når det havde været en dårlig (og ufremkommelig) idé helt at erstatte endelsen *-ium* med *-ie*, skyldes det at formerne på *-ium* stadig er meget almindelige i skriften.

I *Retskrivningsordbogen* fra 2001 blev sammensætninger af adverbium + præposition skrevet adskilt når de efterfulgtes af en styrelse, men ud i et når dette ikke var tilfældet. Der var altså dekretet særskrivning i *Kom inden for murene i Videnskabernes Selskab*, men sammenskrivning i *Kom indenfor i Videnskabernes Selskab*. Ifølge Galberg Jacobsen (2010: 322) har reglen om særskrivning eller sammenskrivning af adverbium + præposition eksisteret siden 1809. Den eneste nytte sprogbrugere har haft af den i de efterfølgende århundreder, er at de ved hjælp af den kan øve sig i at identificere en præpositionsforbindelse. Denne gevinst må siges at være så beskeden at det ved udgivelsen af *Retskrivningsordbogen* i 2012 havde været en oplagt idé at skille sig af med distinktionen mellem sær- og sammenskrivning i denne gruppe sammensatte ord.

I stedet for at gøre det valgte Sprognævnet at indføre valgfrihed mellem særskrivning og sammenskrivning i de tilfælde hvor adverbium + præposition følges af en styrelse. Hvor man tidligere skulle skrive *inden for murene*, måtte man nu også skrive *indenfor murene* (som mange fejlagtigt havde gjort inden 2012). Som man kan læse i en vigtig artikel af Jørgen Schack (2011: 4), er sprogbrugerne tilbøjelige til at bruge sammenskrivning ved adverbium + præposition. Det skyldes formentlig at de opfatter forbindelserne som ét ord, dvs. som sammensatte præpositioner med helhedsbetydning.

En væsentlig grund til at Sprognævnet ikke valgte at forny normen og indføre sammenskrivning overalt i denne ordgruppe, var velsagtens at det var svært at trække grænsen mellem sammensatte præpositioner og beslægtede udtryk, og at man ønskede at tage hensyn til de gode og sikre sprogbrugere så disse kunne fortsætte med at bruge særskrivning foran en styrelse. Hvis disse gode stavere ikke skulle gøres til dårlige stavere, måtte man forny normen ved hjælp af valgfrihed. Som man kan læse hos Galberg Jacobsen (2010: 1112), lægger Sprognævnet ”i den officielle retskrivningsordbog et sæt dobbeltformer frem på prøve for befolkningen, som så i løbet af nogen tid samler sig om den ene af formerne, hvorefter den anden kan droppes i en senere ordbog”. Dette princip er blevet beskrevet som en slags folkeafstemning om sprogbrugen, og så kan man sige at det er den danske befolkning der bestemmer hvordan sprogborgen forandrer sig.

Det man skulle have gjort i dette tilfælde, er efter vores mening at normere de sammenskrævede former som de eneste korrekte i de 28 tilfælde det drejer sig om: *bagefter, bagj, bagom, bagpå, bagved, indenfor, indeni, indenom, indenunder, nedenfor, nedennom, nedenunder, ovenfor, oveni, ovenom, ovenover, ovenpå, ovenfor, udenfor, udenom, udenover, udenpå* samt *fremfor, henad, henimod, henunder, henved og udover*. Det ville give god mening, for ud fra et grammatisk og betydningsmæssigt synspunkt er disse forbindelser helheder (Schack 2011: 6 f.).

I svensk er sammenskrivning af forbindelsen adverbium + præposition da også obligatorisk. Det fremgår af stavemåder som *baki, bakom, bakpå, innanför, nedanför, ovanför, ovanom, ovanpå, utanför, utanpå* og *framför*.

Måske vil nogle gode og sikre sprogbrugere fortsætte med at stave disse forbindelser som de altid har gjort. Men andre fra denne gruppe vil vel kunne se at dobbeltformer netop her ikke tjener noget fornuftigt formål. Og selvom det kan være et hensynsfuldt princip over for gode stavere at forny normen ved hjælp af valgfrihed, kan man vel også vise hensyn over for de usikre stavere der måtte foretrække et klart skriftbillede fremfor et flimrende med mange dobbeltformer.

Hvis man vælger at se tiden an for at konstatere hvordan den skriftlige sprogbrug udvikler sig ved forbindelser af adverbium + præposition, har det nok lange udsigter med at få gennemført en oplagt god retskrivningsforandring. Stavemåden *majonæse* blev indført i 1986 og er først nu gledet ud af ordbogen igen.

Ord der ender på trykstærkt *-é* (i de allerfleste tilfælde franske lån), var i *Retskrivningsordbogen* fra 2001 dobbeltformer, idet der for hvert enkelt blev anført to korrekte former man frit kunne vælge mellem: *alle* eller *allé, café* eller *café, entre* eller *entré, komite* eller *komité* osv. I den nye udgave fra 2012 anføres kun formerne med accent aigu, og det er jo en forenkling. Men i parentes henvises der efter hvert opslagsord af denne type til paragraf 5.2 i bogens afsnit om retskrivningsregler. Heri kan man læse at det i disse ord er valgfrit at sætte accenttegn. Denne mellem løsning, hvorefter det er formerne med accent der optræder i ordbogen, men hvormed der samtidig gives grønt lys for at udelade accenten, betragter vi som et skridt i den rigtige retning. Men om nogen regulær dobbeltformsafskaffelse er der jo ikke tale.

I svensk staves alle ord af denne type med 'é', således fx *allé*, *entré*, *kupe*, *matiné*, *negligé* og *orkidé*. Hvis det samme blev tilfældet i dansk, ville vi foruden at forenkle retskrivningen få den tillægsgevinst at kunne sondre betydningsmæssigt mellem *alle* og *allé*, *entre* og *entré* samt *passé* og *passé*, altså en klart logogrammatisk fordel (jf. 4.1 ovenfor).

Om dobbeltformer i *Retskrivningsordbogen* 2012 skal til sidst nævnes at en række overvintrede valgfri former måske fortjener at gå i retskrivningsarkiverne, herunder fx *dublant*, *maniereret*, *bortensie* og *trauma*. Sammenlignet med *dubleant*, *manieret*, *bortensia* og *traume* er de i hvert fald lavfrekvente.

Afsluttende bemærkninger

I sin doktorafhandling om dansk retskrivning nævner Galberg Jacobsen (2010: 1112) at princippet om at nye stavemåder og ordformer som helhed skal indføres ved hjælp af valgfrihed, fører til at der bliver flere og flere dobbeltformer. Dette optagsprincip, tilføjer han, balanceres i et vist omfang af et bortfaldsprincip der skal sørge for at valgfrihederne ikke bliver permanente: Efter et tidsrum normaliseres situationen sådan at kun den ene af de oprindelige former står tilbage i den forstand at det er den sprogbrugerne foretrækker at bruge. Galberg Jacobsen tilføjer dog at man næppe kan rydde stavemåder ud i samme omfang som man lukker dem ind, ”medmindre man skruer drastisk ned for optaget af nye former eller drastisk op for udsmidningen af gamle former” (2010: 1113). Men hvis formålet med en retskrivning er at begrænse det frie initiativ på stavningens område således at der tilvejebringes en nogenlunde snæver norm, er man nødt til at opgive princippet om at enhver fornyelse skal indføres ved hjælp af en dobbeltform.

I 2001 blev enkeltformerne *fråds*, *frådse*, *frådser* ændret direkte til enkeltformerne *frås*, *fråse*, *fråser*. Med denne ændring blev *frås* bragt på linje med fx *prås*, *bås*, *gås*, *lås* og *mås*, og det bidrog nok til at gøre livet lidt lettere for børn der skal lære at stave.

5 KONKLUSION

Som vi forhåbentlig har godtgjort i det foregående, er retskrivning et ”mangehovedet uhyre” som man ikke er tjent med at ville reducere til en enkelt af dens fire-fem funktioner. Enhver normering af ortografien bør tage de grundlæggende principper og funktioner i betragtning, for – som vi håber at have mindet om – kun derved kan den tjene sit egentlige formål: at komme med så mange relevante informationer til læseren som muligt og derved lette og smidiggøre læsningen og den skriftlige kommunikation i det hele taget. Jo mere de fire funktioner spiller sammen i en retskrivning, jo ”rigere” er den, mens en ortografi som kun tilgodeser en af funktionerne – og det vil typisk være den fonogrammatisk der anses for den væsentligste – ikke bare ”snyder” læseren for en hel del information, men også risikerer mange tvetydigheder. Og endelig bør en normering eller reform af retskrivningen ske under respekt for den nationale identitet der åbenbart er investeret i ortografien, hvor irrationelt dette end er.

Det store ”kontrafaktiske” spørgsmål er så hvordan man ville gøre det hvis man først nu skulle til at skabe en retskrivning for dansk. Vi kan kun håbe på at man ville normere med skyldig hensyntagen til alle ortografiens funktioner – og vi kan kun gætte på at resultatet, hvis man faktisk gjorde det, nok ikke ville afvige meget fra den retskrivning vi faktisk har som udtryk for en normering der er i overensstemmelse med sprogets struktur.

Niels Davidsen-Nielsen
Department of International
Business Communication
Copenhagen Business School
nd.abc@cbs.dk

Michael Herslund
Department of International
Business Communication
Copenhagen Business School
mh.abc@cbs.dk

NOTER

- 1 Egentlig er den første retskrivningsordbog vel Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog* fra 1872.
- 2 Vi benytter standardkonventionen og noterer bogstaver/grafemer som ’j’, fonemer som /j/ og lyde som [j]. Ord og orddele skrives i kursiv.
- 3 Det er fx pudsigt at se en moderniseret udgave af Molières *L’école des femmes* illustreret med stik fra tiden hvor der står *L’école des femmes*.
- 4 Jf. Hockett (1958: 545): ”The language changes, as languages always do; but for some reason people are more conservative about writing systems than about any other human institution that can be named – even religion”, eller Kongsdal Jensen (1995: 123) a propos den franske retskrivning: ”At ændre noget ved ortografien eller undervisningen i den kan næsten sammenlignes med at skulle overvinde religiøse tabuforestillinger”.
- 5 Dog med den sære undtagelse at ’m’ aldrig fordobles: Altså ikke **komm*, men *kom* (imperativ). Denne konvention, som bryder med hovedmønstrer, må skyldes selve bogstavet ’m’s omfang.
- 6 Da Dansk Sprognævn i 1985 foreslog en mere lydnær ortografi for ord som *mayonnaise* og *cognac*, hhv. *majonæse* og *konjak*, blev forslaget mødt med rasende protester i offentligheden.
- 7 En sådan såkaldt lydnær ortografi forekommer kun i sprog som først sent i deres liv har fået et skriftsprog med tilhørende ortografi som fx finsk. Også her er det dog ikke udtalen, men fonemsystemet der gengives: På finsk udtales fx ’ää’ ikke som to gange [æ], men som langt [æ:].
- 8 Som i: ”Hvad bilder du dig ind?” – ikke en fejlskrivning for *billeder*.
- 9 Man genkender i dette ræsonnement den generative fonologis teknik til fastlæggelse af de ”underliggende” former.
- 10 Jf. *kafé* eller *café*, *kamuflage* eller *camouflage*, *risiko* – *risici*, osv.

LITTERATUR

- Catach, Nina (1980) *L'orthographe française. Traité théorique et pratique*. Paris: Nathan.
- Dansk Sprognævn (1955) *Retskrivningsordbog*. København.
- Dansk Sprognævn (1986) *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. København: Aschehoug.
- Dansk Sprognævn (2001) *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. København: Aschehoug/Alinea.
- Dansk Sprognævn (2012) *Retskrivningsordbogen*. 4. udgave. København: Alinea.
- Davidson-Nielsen, Niels (2004) ”Færre dobbeltformer i Retskrivningsordbogen”. Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen (red.) *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag 4. februar 2004*. Århus: Wessel og Huitfeldt. 81-86.
- Galberg Jacobsen, Henrik (2010) *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hansen, Erik (1999) *Skrift, stavning og retstavning*. 3. udgave. København: Hans Reitzel. [1. udgave 1981].
- Hansen, Erik & Jørn Lund (1994) *Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk*. København: Munksgaard.
- Hjelmlev, Louis (1966) *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag. [1. udgave Københavns Universitets Festskrift 1943].
- Hockett, Charles F. (1958) *A Course in Modern Linguistics*. New York: The Macmillan Company.
- Kongsdal Jensen, Ole (1995) *Den franske ortografi – l'orthographe française*. København: Museum Tusculanum.
- Saussure, Ferdinand de (1965) *Cours de linguistique générale*. Payot: Paris. [1. udgave 1915].
- Schack, Jørgen (2004) ”Ortografisk synkope”. Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen (red.) *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag 4. februar 2004*. Århus: Wessel og Huitfeldt. 245-252.
- Schack, Jørgen (2011) ”Adverbium + præposition – ét eller to ord?”. *Nyt fra Sprognævnet* 2011/3.
- Ågerup Jervelund, Anita (2007) *Sådan staver vi – om ortografi og stavfejl*. København: Daneklærerforeningens Forlag.